

TO‘QIMACHILIK TARMOG‘IDA MOLIYAVIY XAVFSIZLIKNI TA‘MINLASHDA SANOAT TARMOG‘INING SIKLIK DINAMIKASI TAHLILI

Tursunov Bobir Ortikmirzayevich,

i.f.d., professor,
International School of
Finance Technology and Science

Annotatsiya. Ushbu maqolada amalga oshirilgan tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi to‘qimachilik sanoatida faoliyat yuritadigan kichik biznes korxonalarida sof foyda bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichi bilan o‘lchanadigan ishlab chiqarishning samaradorligi omillarini aniqlash va miqdor jihatdan baholashga bag‘ishlangan. Muallif tomonidan dastlabki tahlil o‘tkazish maqsadida faoliyat samaradorligining umumlashtiruvchi ko‘rsatkichlari va ishlab chiqarish samaradorligining omil ko‘rsatkichlari qiymatlarining viloyatlar bo‘yicha farqlanishi dinamik baholangan.

Kalit so‘zlar: mintaqaviy xususiyatlar, to‘qimachilik tarmog‘i, mezofaktorlar, rentabellik, sof foyda, omillar, qonuniyat.

Аннотация. Исследование в данной статье посвящено выявлению и количественной оценке факторов эффективности производства, измеряемых нормой рентабельности чистой прибыли малых предприятий текстильной промышленности Республики Узбекистан. Для предварительного анализа автором проведена динамическая оценка региональных различий значений обобщающих показателей операционной эффективности и факторных показателей производственной эффективности.

Ключевые слова: региональная специфика, текстильная отрасль, мезофакторы, рентабельность, чистая прибыль, факторы, закономерность.

Abstract. The study in this article is devoted to the identification and quantitative assessment of factors of production efficiency, measured by the rate of return on net profit in small businesses operating in the textile industry of the Republic of Uzbekistan. For the purpose of preliminary analysis, the author dynamically assessed the regional differences in the values of generalization indicators of operational efficiency and factor indicators of production efficiency.

Keywords: regional specificity, textile industry, mesofactors, profitability, net profit, factors, patterns.

KIRISH

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda barcha sohalarda jadal modernizatsiyalash siyosati olib borildi. Biroq mamlakatimizdagi korxonalar moliyaviy xavfsizligini

ta'minlashning metodologik asoslari ishlab chiqilmaganligi sanoat korxonalarining raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir etmoqda. Korxonalar moliyaviy xavfsizligini ta'minlanmaslik korxonalarining shiddat bilan o'zgarayotgan raqobat muhitiga tez moslasha olmasligini keltirib chiqarmoqda. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida "yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish" bo'yicha muhim vazifalar belgilab berilgan. Mazkur vazifalarning ijrosi mamlakatimizdagi korxonalar moliyaviy xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ilmiy asoslangan taklif hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Korxonalar moliyaviy barqarorligini ta'minlash moliyaviy menejmentini takomillashtirish yo'li bilan uni bosqichma-bosqich oshirish, korxonalar moliyaviy strategiyasini ishlab chiqish va moliyaviy barqarorlikni baholashning metodologik asoslari xorijiy mualliflarning ilmiy asarlarida keng tadqiq etilgan. Moliyaviy xavfsizlik nazariyasi masalalari bilan A.Marshall, (A.Marshall, 1996), J.Mill, (J.Marshall,1980), D.Rikardo, (D.Rikardo, 1955), A.Smit (A.Smit, 2007) va boshqa ko'pgina klassik iqtisodiy nazariya maktabi vakillari shug'ullanganlar. Makroiqtisodiy munosabatlarning turli jihatlari, korxonalarni yaratilishi sabablari va faoliyati S.L. Bryu, P.M. Kachalov, R.G. Kouz, K.R. Makkonell, V.D. Nordxaus, S.P. Robbina, P.A. Samuelson, A. Striklend, V.L. Tambovsev, A. Tompson va boshqa iqtisodchilar ishlarida bayon qilingan.

Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalalari, moliyaviy xavfsizlikka tahdidlar va ularni oldini olish strategiyalari Amade S.M. (Amadae, S.M.,2017)), Amirsele A. (Amicelle, A.,2017), Amore L.(Amooore L., 2011), Axmad S. (Ahmad S.,2014), de Deriyan (Der Derian J., 1995), V.Delas (Delas V.,2015), Goyede, Santyago Moral-Garsiya (Santiago M.,2013), Yang V. (Yang B.,2011), Zeng V. (Zeng W.,2019), Zxang V. (Zhang W.,2019) va boshqa olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

MDH mamlakatlari iqtisodchi-olimlari tomonidan korxonalar iqtisodiy va moliyaviy xavfsizligini baholash va boshqarish muammolari bo'yicha bir qator tadqiqotlar o'tkazilgan, jumladan, raqobatbardoshlik konsepsiyasiga asoslangan; kredit moliya tashkilotlarida moliyaviy risklarni boshqarishning zamonaviy tizimini yaratishga yo'naltirgan boshqaruv konsepsiyasini amalga oshirish mexanizmini ishlab chiqish; bankrotlik va boshqa korxonaga qo'shilib ketishni oldini olish; moliyaviy risklarni uchun Monte-Karlo modelini tahlil qilish; korxonalarda moliyaviy va iqtisodiy risklarni baholashning konseptual jihatlari; aksiyadorlar bilan o'zaro hamkorlik asosida qo'shilish va yutib yuborish jarayonida yuzaga keladigan moliyaviy risklarni boshqarish; aksiyadorlik korxonalar moliyaviy

barqarorligini ta'minlash, korxona moliyaviy xavfsizligini ta'minlashning tashkiliy- iqtisodiy usullari va modellarini ishlab chiqish va boshqalar.

Makro va mikro darajalarda iqtisodiy xavfsizlikni va moliyaviy xavfsizligini ta'minlash, ularni baholash va boshqarish masalalari mamlakatimiz olimlari – A.Burxanov (A.Burxanov,2019), X.Abulqosimov (X.Abulqosimov,2012), Pardayev M.K. (Pardayev M.K.,2008), Karimov N.G'., Xamidova F. (Karimov N. G'., Xamidova F.,2019), Ortiqova D.(Ortiqova D., 2010), D.I.Istamov (D.I.Istamov,1995), A.E.Ishmuxammedov (A.E.Ishmuxammedov, 1995) va boshqalarning ishlarida ham o'z aksini topgan. Ko'rsatib o'tilgan mualliflarning ishlari, shubhasiz, korxonaning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash nazariyasiga katta ulush qo'shadi. Ammo korxonani moliyaviy xavfsizligini ta'minlash muammosining murakkabligi va ko'p qirraliligi tufayli mazkur tadqiqotlarda uning barcha jihatlari yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Korxonalar moliyaviy xavfsizligini ta'minlash va uni baholash, xorijiy malakatlar tajribasini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, korxonalar moliyaviy xavfsizligini ta'minlash metodologiyasini mamlakatimiz korxonalariga moslab ishlab chiqish maqsadida boshqaruvning umumiy qabul qilingan usullarini qo'llashni ilmiy asoslash zaruriyati mavjud.

Ammo korxonani moliyaviy xavfsizligini ta'minlash muammosining murakkabligi va ko'p qirraliligi tufayli mazkur tadqiqotlarda uning barcha jihatlari yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Korxonalar moliyaviy xavfsizligini ta'minlash va uni baholash, xorijiy malakatlar tajribasini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, korxonalar moliyaviy xavfsizligini ta'minlash metodologiyasini mamlakatimiz korxonalariga moslab ishlab chiqish maqsadida boshqaruvning umumiy qabul qilingan usullarini qo'llashni ilmiy asoslash zaruriyati mavjud. Bunda esa O'zbekiston to'qimachilik tarmog'ida moliyaviy xavfsizlikni ta'minlashda sanoat tarmog'ining siklik dinamikasi tahlilini amalga oshirish lozim bo'ladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodikasi uch bosqichli protsedura. Birinchi bosqichda O'zbekiston Respublikasi hududlarida sanoat ishlab chiqarish dinamikasining progressiv (tendensiya) va siklik tarkibiy qismlarining parametrlari baholandi. Bu, umuman, sanoat ishlab chiqarishining progressiv va siklik dinamikasining umumiy va o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan hududlarni aniqlashga imkon beradi. Ikkinchi bosqichda viloyatlar olingan model parametrlarining o'xshashligi asosida klasterlanadi. Tadqiqotning uchinchi, yakuniy bosqichida to'qimachilik sanoatining siklik dinamikasining O'zbekistondagi sanoat ishlab chiqarish dinamikasiga bog'liqligi aniqlandi.

Tadqiqotni o'tkazishda biz O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi veb-saytida e'lon qilingan 2000-2018-yillarda O'zbekiston Respublikasi hududlarida sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalandik.

Shuningdek, biz 2010-2018-yillarda O'zbekiston Respublikasida to'qimachilik mahsulotlarining o'sish sur'atlari to'g'risidagi ma'lumotlar qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiy adabiyotlarda ma'lum vaqt davrlarida makroiqtisodiy sharoitlarning ta'sirini hisobga olgan holda korxonalarning moliyaviy barqarorligini tahlil qilish bo'yicha ishlar keltirilgan. Masalan, "Modelling the financial stability of an enterprise taking into account macroeconomic indicators" (Bidzhoyan D.S., 2016) asarida mualliflar metallurgiya sanoatidagi korxonalarning moliyaviy barqarorligini makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning dinamik modellari parametrlarini o'z ichiga olgan matematik modellar yordamida o'rganishadi. Ularning vaqtdagi tebranishini xarakterlovchi. Modellar mualliflarga korxonalarning moliyaviy barqarorligi modellarini belgilashda ularning turli davrlardagi faoliyatining alohida shart-sharoitlarini hisobga olish imkoniyatini berdi.

Xuddi shunday masala umuman O'zbekiston Respublikasi sanoati uchun, shuningdek, uning to'qimachilik sanoati uchun ham dolzarbdir. Ushbu tadqiqot davomida muallif tomonidan qabul qilingan asosiy gipoteza quyidagicha edi: viloyatlarda to'qimachilik sanoatining rivojlanishi (dinamikasi) to'g'ridan-to'g'ri umuman sanoat ishlab chiqarish dinamikasiga bog'liq. Ushbu gipoteza mamlakatdagi sanoat ishlab chiqarish dinamikasining progressiv va siklik tarkibiy qismlarini tahlil qilish orqali ishlab chiqarishning progressiv va siklik dinamikasining viloyatning tarmoqlari va tarmoqlari bo'yicha bog'liqligini ochib berish mumkin degan taxminga (gipotezaga) asoslangan.

Iqtisodiy sikllar nazariyasi iqtisodiy sharoitdagi tebranishlarning o'zaro ta'sirini tushuntirib bera olmaydi. Iqtisodiy nazariya iqtisodiyotdagi turg'un jarayonlarni yaxshi tushuntiradi. Dinamik jarayonlar va undan ham ko'proq moliyaviy resurslarni to'plashni talab qiladigan jarayonlar, iqtisodiy nazariya nuqtayi nazaridan qimmatli qog'ozlar bozorining xatti-harakatlarini tushuntirish deyarli mumkin emas. Kattalashtiruvchi va tezlashtiruvchi vositalar yordamida murakkab iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishga urinishlar Keyns tomonidan iqtisodiy nazariya taraqqiyoti boshlanganda taklif qilingan, ammo bu tadqiqotlar davom ettirilmagan.

Biroq yuqoridagi muammoni hal qilish uchun statistik va ekonometrik usullar juda mos keladi (Tagiyev M.R., 2019). Ushbu tadqiqot O'zbekiston Respublikasi viloyatlarida sanoat ishlab chiqarish dinamikasining progressiv va siklik tarkibiy qismlarining parametrlarini baholashni o'z ichiga oladi.

Sanoat ishlab chiqarish dinamikasining trend-siklik tarkibiy qismlari parametrlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi hududlarini kombinatsiyalashgan guruhlash, quyidagilarni birlashtiradi:

➤ chiziqli tendensiya turlari bo'yicha viloyatlarni guruhlash (yuqoriga yoki pastga);

- industrial sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlarining seriyali davriy komponentining parametrlari bo'yicha hududlarni guruhlash.
- kombinatsiyalashgan guruhlash natijalarini hisobga olgan holda viloyatlarning o'ziga xos iqtisodiy turlarini aniqlash.

O'zbekiston Respublikasining j -chi viloyatsida sanoat ishlab chiqarishining progressiv va siklik dinamikasi parametrlarini baholash uchun tavsiya etilgan model quyidagicha:

O'zbekiston Respublikasi viloyatlarida sanoat ishlab chiqarish dinamikasining progressiv va siklik tarkibiy qismlarining parametrlarini baholash;

sanoat ishlab chiqarish dinamikasining trendsiklik tarkibiy qismlari parametrlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi hududlarini kombinatsiyalashgan guruhlash;
chiziqli tendensiya turlari bo'yicha viloyatlarni guruhlash yuqoriga yoki pastga;
industrial sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlarining seriyali davriy komponentining parametrlari bo'yicha hududlarni guruhlash;

kombinatsiyalashgan guruhlash natijalarini hisobga olgan holda viloyatlarning o'ziga xos iqtisodiy turlarini aniqlash.

$$y_j = a_0 + a_1 * t + a_2 \sin(k * t) + a_3 \cos(k * t),$$

Bu yerda:

y_j – O'zbekiston Respublikasining j -viloyatsida sanoat ishlab chiqarishining yillik o'sish sur'atlari vaqt seriyasining progressiv 54at sikli tarkibiy qismlarining hisoblangan qiymatlari;

t – yillar, $t = 2000, \dots, 2018$ yy.

a_0, a_1 – vaqt seriyasining tarjima komponentini belgilaydigan model parametrlari;

k – siklik tebranishlarning to'liq uzunligini (davri) aniqlaydigan parametr;

a_2, a_3 – garmonik tebranishlarning umumiy modelga qo'shadigan parametrlari.

To'liq uzunligini (davr, yillar) aniqlash uchun formuladan foydalaniladi:

$$L = 2\pi/k$$

Modelning sifati ko'p korrelyatsiya koeffitsiyenti R , shuningdek, ko'p aniqlanish koeffitsiyenti (D) yordamida baholanadi, bu tushuntirilgan o'zgarishning o'ziga xos og'irligini aniqlashga imkon beradi (ning haqiqiy qiymatlarining foizlari viloyatdagi sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari namunaviy ko'rsatkichlarga mos keladi).

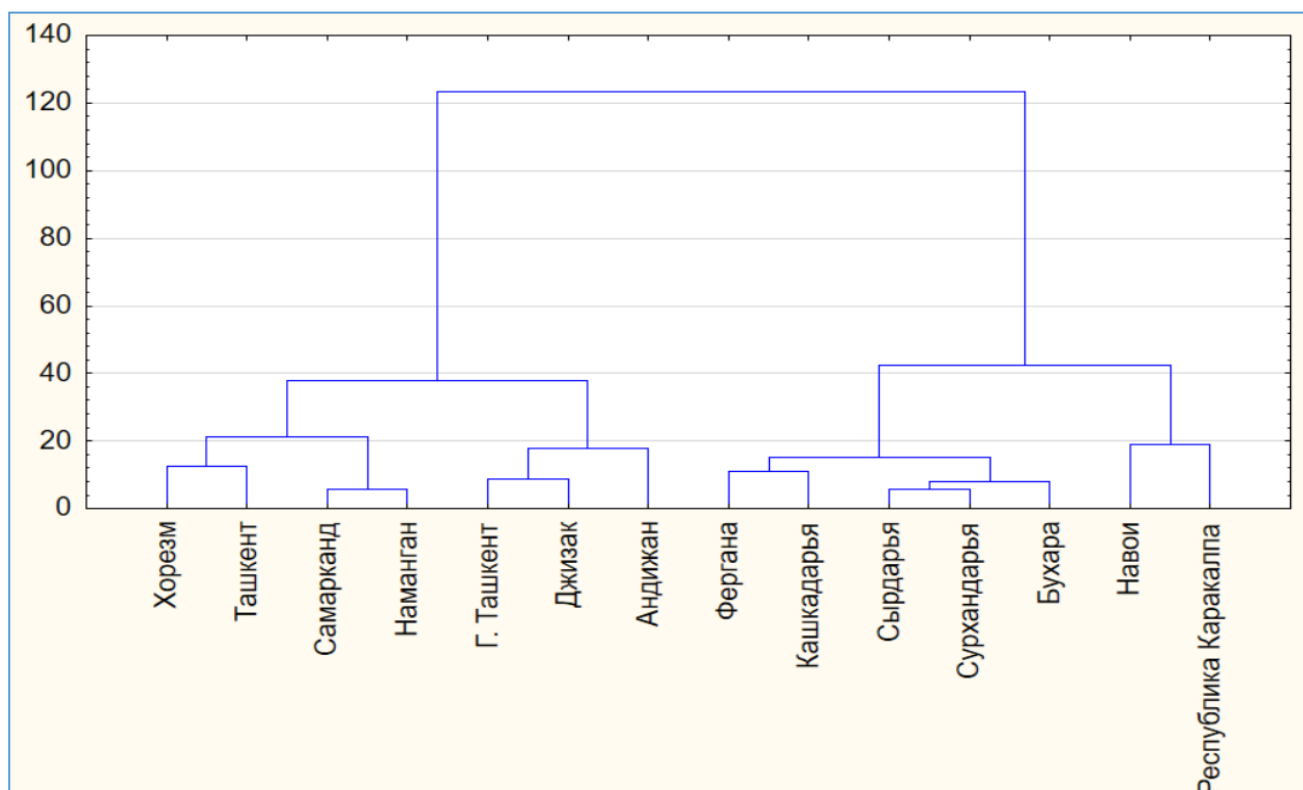
Model parametrlarini baholash natijalariga ko'ra, yuqorida keltirilgan model o'rganilayotgan vaqt qatorlarini ishonchli tarzda tavsiflagani aniqlandi: hududlar bo'yicha tushuntirilgan o'zgarish 55-78% ni tashkil etdi.

Natijada O'zbekiston Respublikasi uchun ishlab chiqarilgan model quyidagicha:

$$y_1 = 108,19 + 0,096 * t + 1,912 \sin((-0,679) * t) - 1,155 \cos((-0,679) * t).$$

Ushbu model, umuman, O'zbekiston Respublikasida sanoat ishlab chiqarishining yillik o'sish sur'atlaridagi (D) 66% o'zgarishini tushuntiradi.

Dendrogramda (1-rasmga qarang) biz hududlarni 2 guruhini ko'rishimiz mumkin, ular O'zbekiston Respublikasida sanoat ishlab chiqarish dinamikasining progressiv va siklik komponentlari parametrlarining bir xilligiga qarab guruhlangan. Klasterlash natijalari shuni ko'rsatadiki, Xorazm, Toshkent, Samarqand, Namangan, Andijon va Jizzax viloyatlari va Toshkent shahri sanoat ishlab chiqarishining progressiv va siklik rivojlanish parametrlariga o'xshashdir. Bundan tashqari, viloyatlar sanoat ishlab chiqarish dinamikasining yuqoriga va pastga yo'naltirilgan yo'nalish tendensiyalari bilan guruhlarga bo'linadi.

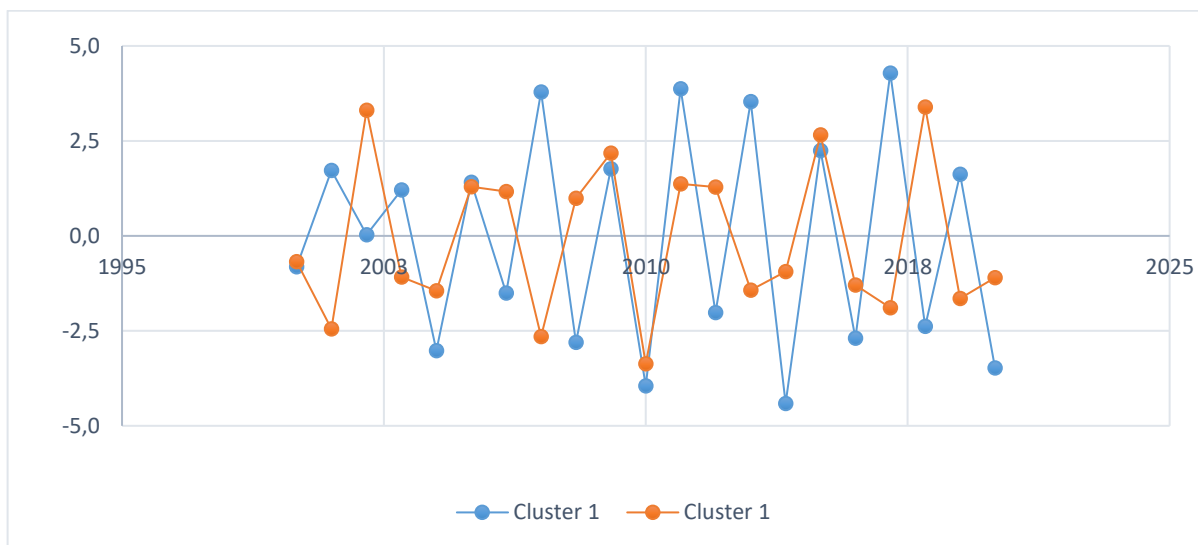
1-rasm. Sanoat ishlab chiqarish dinamikasining progressiv va siklik tarkibiy qismlari parametrlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi hududlarini bir xil guruhlarga taqsimlash dendrogrammasi¹

Iqtisodiy dinamikaning sikllaridagi farqlarning asosiy sabablari qaram va ba'zan o'zaro bog'liq bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi o'rtasidagi vaqt kechikishidir. Iqtisodiy sikllarning mavjudligi, ya'ni iqtisodiy muhitdagi tebranishlar ma'lum muammolarga olib kelishi mumkin. Agar bu tebranishlar ma'lum bir progressiv tendensiya atrofida yuzaga kelsa, u holda inqiroz narxi YAIMning o'sish sur'atlarining biroz pasayishi bo'lib, ishlab chiqarishning pasayishi va yalpi talab

¹ SPSS 20 dasturi asosida muallif hisob-kitoblari

ko'rsatkichlarining pasayishi emas. Ammo haqiqatdagi siklik tebranishlar bitta sikl to'liqlinining ta'siri ostida ham, bir necha turdagi siklik to'liqlarning superpozitsiyasi natijasida ham sodir bo'lishi mumkin.

Model parametrlarini tahlil natijalariga ko'ra, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Andijon, Jizzax, Qashqadaryo, Namangan, Sirdaryo kabi viloyatlar o'sish tendensiyasi turiga ega, qolganlari esa kamayib boruvchi turga ega. Viloyatlarda sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish sikli uzunligi 4,21 dan (Toshkent shahri) 9,37 gacha (Navoiy viloyati) o'zgarib turadi.

2-rasm. 2000-2020-yillarga mo'ljallangan viloyatlarning tanlangan klasterlari uchun sanoat ishlab chiqarish stavkalarining 2000-2018-yillardagi o'rtacha yillik darajadan chetlanish qiymatlari, % - punktlar¹

2-rasmda k – o'rtacha usuli bo'yicha klasterlash natijalari keltirilgan, shundan kelib chiqadiki, tuzilgan modellarning siklik komponentining parametrlari klaster hosil qiladi. Ularning o'rtacha qiymatlari tanlangan klasterlarga ko'ra farq qiladi. Klaster hosil qiluvchi o'zgaruvchilarning belgilangan o'rtacha qiymatlari viloyatlarning tanlangan klasterlari uchun sanoat ishlab chiqarish stavkalarining hisoblangan qiymatlarini aniqlashga imkon beradi (2-rasm).

Shuni ta'kidlash kerakki, 1-klaster viloyatlarida va 2-klaster hududlarida 2020-yilgi model bo'yicha hisoblab chiqilgan prognoz ma'lumotlarida sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari o'rtacha yillik darajaga nisbatan pasayganligi ko'rsatilgan. Mos ravishda 3,5 va 0,4% punktlarda aks etgan. Bundan kelib chiqadiki, koronavirus inqirozi holati muntazam siklik tufayli har ikkala guruh viloyatlarida sanoat ishlab chiqarishining pasayishiga to'g'ri kelgan.

¹ SPSS 20 dasturi asosida muallif hisob-kitoblari

TADQIQOT NATIJALARI MUHOKAMASI

Yuqorida keltirilgan dinamik modellarning parametrlarini baholash natijalariga ko'ra, sanoat tendensiyasining uzoq muddatli dinamikasi xususiyatlariga ega bo'lgan to'rtta viloyatlar aniqlandi, ular asosiy dinamik xususiyatlari bilan belgilanadi. Ushbu mintaqaviy taniqli turlarning tarkibi quyida keltirilgan:

1-tur (1 klaster, iqtisodiy o'sishning yuqoriga qarab turi):

Samarqand, Toshkent, Xorazm, Toshkent;

2-tur (1 klaster, iqtisodiy o'sishning kamayib boruvchi turi):

Andijon, Jizzax, Namangan,

3-tur (2-klaster, o'sib borayotgan iqtisodiy o'sish turi): Buxoro, Navoiy, Surxondaryo.

4-tur (2 ta klaster, iqtisodiy o'sishning kamayib boruvchi turi): Qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo, Sirdaryo, Farg'ona.

2010-2018-yillarda iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlari to'g'risidagi ma'lumotlarga asoslanib, hududlarda sanoat o'sishining umumiy holati to'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha sanoat ishlab chiqarishining yillik o'sish sur'atlarining o'zaro bog'liqlik koeffitsiyentlarini hisob-kitoblari shuni ko'rsatadiki, to'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmining viloyatdagi sanoat o'sishiga eng katta munosabati 4 yillik kechikish bilan sodir bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki, 1-klaster viloyatlarida va 2-klaster viloyatlarida 2020-yilga mo'ljallangan trend-siklik model prognozi sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'atlarining o'rtacha ko'rsatkichga nisbatan pasayishini beradi. Yillik daraja, mos ravishda, 3,5 va 0,4% punktlarda aks etgan. Bundan kelib chiqadiki, koronavirus inqirozi holati muntazam siklik tufayli har ikki guruh viloyatlarida sanoat ishlab chiqarishining pasayishiga to'g'ri keldi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekiston Respublikasi hududlaridagi to'qimachilik korxonalarining moliyaviy barqarorligini o'rganishda siklik omilni hisobga olish zarur, chunki inqiroz hodisalari korxonaning moliyaviy ahvolini og'irlashtiradi. Amalga oshirilgan tadqiqotlar O'zbekiston Respublikasi hududlarida sanoat ishlab chiqarishining progressiv va siklik rivojlanish tendentsiyalarini aniqlashga, shuningdek, hududlarni progressiv va siklli rivojlanish turlari bo'yicha guruhlariga ajratishga imkon berdi. Olingan ma'lumotlar katta bashorat qiluvchi ahamiyatga ega, chunki bu viloyatlar miqyosda sikl dinamikasini prognoz qilish va shu sababli O'zbekistonning turli viloyatlarida sanoat uchun inqiroz oqibatlarini yumshatish bo'yicha profilaktika choralarini ko'rish imkonini beradi. Shunday qilib, taklif etilayotgan model O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligini yaxshilashga xizmat qilishi mumkin.

Shu kabi ma'lumotlar O'zbekiston viloyatlari to'qimachilik sanoati uchun ham olingan, bu ham to'qimachilik sanoatida ishlab chiqarish pasayishini oldindan taxmin qilish va shu bilan profilaktika choralari ko'rish imkonini beradi. Bundan tashqari, to'qimachilik sanoatidagi siklik dinamikani umuman sanoatdagi sikl bosqichiga bog'liqligi aniqlandi: O'zbekiston Respublikasi uchun to'qimachilik sanoati va sanoati davridagi sikl fazasi o'rtasidagi kechikish butun o'rtacha 4 yil. To'qimachilik sanoatida inqirozga qarshi choralarni ishlab chiqishda ushbu holatni ham hisobga olish mumkin va bu O'zbekistonning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Korxonaning moliyaviy xavfsizligiga ichki xavf va tahdidlarni kamaytirish uchun, birinchi navbatda, korxonaning moliyaviy xavfsizligini nazorat qilish kerak, muallif fikriga ko'ra, yirik to'qimachilik korxonalarida moliyaviy xavfsizlik xizmati (xizmati) tashkil qilinishi va ular to'g'ridan-to'g'ri bosh direktorga bo'ysunishi kerak.

Korxona uchun moliyaviy xavfsizlikning samarali tizimini tashkil etish uchun ichki va tashqi tahdidlar aniqlanishi kerak bo'lgan korxona uchun tegishli hujjatlarni, shuningdek, korxonaning moliyaviy xavfsizligi buzilgan deb hisoblash mumkin bo'lgan mezonlarni ishlab chiqish kerak. Boshqacha aytganda, korxonalarning moliyaviy xavfsizligi talablariga muvofiqligini baholashga imkon beradigan mezonlar aniqlanishi kerak. Moliyaviy xavfsizlik xizmati ushbu mezonlarga muvofiqligini baholaydi va ma'lumotni korxonaning yuqori rahbariyatiga yetkazadi.

Shu bilan birga, qarzdorlarga qo'yiladigan talablar tamoyillari ishlab chiqilishi kerak, ular korxonaning moliyaviy xavfsizligi talablariga muvofiq bo'lishi kerak. Shu bilan birga, kompayens-nazorat bo'limi moliyaviy xavfsizlikni baholash uchun (shuningdek, korxonaning moliyaviy manfaatlariga rioya etilishini nazorat qilish uchun) taqdim etilgan hisobotlarning muhimligi to'g'risida o'z fikrini bildirishi kerak.

Bundan tashqari, har tomonlama va obyektiv monitoring uchun, shu jumladan, korxonaning moliyaviy xavfsizligiga tahdid soluvchi ichki va tashqi tahdidlarni aniqlash va prognoz qilish uchun axborot tizimi yaratilishi kerak. Olingan ma'lumotlarga asoslanib, salbiy omillarga qarshi kurashish, shuningdek tahdidlarning mumkin bo'lgan salbiy oqibatlarini oldini olish va bartaraf etish uchun tezkor va uzoq muddatli chora-tadbirlar majmuasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. <https://www.who.int> (2021)
2. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1. и 2. - М.: Издание РОО, 1996;
3. Милль Дж. Основы политической экономии. Пер. с англ. – Т. 1-3. – М.: Прогресс, 1980-1981.;
4. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Том 1. Пер. с англ. – М.: Госполитиздат, 1955.;
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Эксмо, 2007. – Серия: Антология экономической мысли – 960 с.

6. Amadae S.M. (2017) Perpetual anarchy: From economic security to financial insecurity. *Finance and Society*, 3(2): 188-96.;
7. Amicelle A. (2017) When finance met security: Back to the War on Drugs and the problem of dirty money. *Finance and Society*, 3(2): 106-23.
8. Amore L. (2011) Data derivatives: On the emergence of a security risk calculus for our times. *Theory, Culture & Society*, 28(6): 24-43.;
9. Ahmad S., Ng Ch., McManus L. Enterprise risk management (ERM) implementation: Some empirical evidence from large Australian companies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 164 (2014) 541 – 547;
10. Der Derian, J. (1995) The value of security: Hobbes, Marx, Nietzsche and Baudrillard. In: Lipschutz, R. (ed.) *On Security*. New York, NY: Columbia University Press, 24-45.;
11. Delas V., Nosova E., Yafinovich O. Financial Security of Enterprises. *Procedia Economics and Finance* 27 (2015) 248 – 266;
12. Santiago Moral-García, Santiago Moral-Rubio, Eduardo B. Fernández, Eduardo Fernández-Medina, Enterprise Security Pattern: A Model-Driven Architecture Instance, *Computer Standards & Interfaces* (2013), doi: 10.1016/j.csi.2013.12.009;
13. Yang B. Construction of logistics financial security risk ontology model based on risk association and machine learning; Yildirim E., Akalp G., Aytac S., Bayram N. Factors influencing information security management in small- and medium-sized enterprises: A case study from Turkey. *International Journal of Information Management* 31 (2011) 360–365;
14. Zeng W., Koutny M. Modelling and analysis of corporate efficiency and productivity loss associated with enterprise information security technologies. *Journal of Information Security and Applications* 49 (2019) ;
15. Zhang W., Jiang H. Application of Copula function in financial risk analysis. *Computers and Electrical Engineering* 77 (2019) 376–388.
16. Zumbun Josh (10 May 2020). "Coronavirus Slump Is Worst Since Great Depression. Will It Be as Painful?". *The Wall Street Journal*. ISSN 0099-9660. Retrieved 20 January 2021.
17. Бурханов А.У. Молиявий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. Иқтисодиёт. 2019, 164 б.;
18. Абулқосимов Х.П. Иқтисодий хавфсизлик. Т.: Академия, 2012, 111 – б.;
19. Пардаев М.К., Аминов З.Ю. Корхонанинг иқтисодий хавфсизлиги ва уни таъминлаш йўллари. Рисола. Самарканд: Зарафшон, 2008.- 47 бет.;
20. Каримов Н. Ғ., Хамидова Ф. Иқтисодий хавфсизлик: иқтисодий моҳияти ва мустаҳкамлаш омиллари. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” илмий-электрон. No 3, 2019 йил, 214-223 б.;
21. Ortiqova D. “Iqtisodiy xavfsizlik” (O‘quv qo‘llanma). –Т.: TDIU, 2010. 150 бет.;

22.Истамов Д.И., Ю.А.Гранаткин, М.М.Мухаммедов, Э.Н.Ходжаев. Экономическая безопасность предприятия и защита коммерческой тайны. Самарканд. 1995.- 152 бет.;

23.Ишмухаммедов А.Э. Иқтисодий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.;

24.Тагиев М.Р. О проблемах резонанса и цикличности в экономической динамике // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2019. № 11-2. С. 175-179.[URL: https://www.vaael.ru/ru/article/view?id=837](https://www.vaael.ru/ru/article/view?id=837) (дата обращения: 01.03.2021).

25. Bidzhoyan D.S., Bogdanova T.K. Modelling the financial stability of an enterprise taking into account macroeconomic indicators // Business informatics. 2016. No. 3(37). pp.30-36. <https://doi.org/10.17323/1998-0663.2016.3.30.37>.